بعون الله الملك العلام در این ایام میمنت فرجام در سال هجریه

المسمى به

هذه رسالة
في التنقيد بباب الاجتهاد و
التقليد بالقرآن المجيد

سنة ١٣١٣ هـ

در مطبع بے نظیر لاهور باهتمام مرزا امداد علی رسا مطبوع گردید

از ثمرات

فاضل المعی عالم لوذعی آقا سید علی

حایری مے باشد بعد ملاحظه

والد ماجد شان وحید الدهر مجتهد العصر سرکار

شریعتمدار آقا سید ابو القاسم لاهوری بارادۀ

شهزاده عالی ولی والی سابق حیدرآباد

سنده برائے انتفاع مومنین مطبوع

گردید

رسالة شفية في اثبات الاجتهاد والتقليد بالقرآن المجيد

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي انزل كتابا جامعا للفروع والاصول ✦
فاصل فيه الاصول وفصل فيه الفصول ✦ والصلوة
والسلام على اساس قوانين الفروع ومعالم الاصول ✦
محمد الرسول ✦ وعلى ضوابط الوصول ✦ عترته الطاهرة
لاسيما على زوج البتول ✦ صلوة وسلاما ما دامت

الفروع علی الاصول ۰ والاجناس علی الفصول ۰

امابعد این عجالہ موسومہ برسالہ **تنقید** در جواب اثبات اجتہاد و تقلید بالقرآن المجید۔ از تراب اقدام طلاب دینی **السید علی** کربلائی کہ از تفسیر بے نظیر لوامع التنزیل۔ سواطع التاویل والدی العلام الفہامۃ۔ وحید العصر۔ فرید الدہر۔ شمس الہند والسند۔ الشہیر بین الخاصۃ والعامۃ ظہیر الدین والملۃ۔ نصیر الشرع والطریقۃ۔ تاج الشیعۃ منہاج الشریعۃ۔ قمر بنی ہاشم۔ فخر العوالم۔ ابو المحاسن والمکارم۔ خیر الحاج **السید ابوالقاسم** اللاہوری ادام اللہ الدائم۔ ایام وجودہ وجود الی قیام القیام منتخب ساختہ نمودم۔ مع زیادتی بعض مقامات پس بنظر انور فیض منظر ایشان نیز رسانیدہ اجازہ در طبع و نشر آن دادند پس این را بطور تحفہ بعین الاعیان رکن الارکان۔ سکندر شان سلمان نشان۔ مفخر دوران۔ مقرب الخاقان مشید الارکان۔ مسدد احکام القرآن۔ سرکار شہزادہ معلی شان **میر محمد حسین علیخان بہادر** ولی والی سابق حیدرآباد و بلوچستان۔ ادام اللہ المنان بدوام الدوران بطور تحفہ و ہدیہ پیشکش کردم و رجا واثق و امید صادق خاص از کریم صادق و فیاض مطلق خالق بحق دارم کہ سعی احقر را خالص لوجہ گردانیدہ نفع آن اعم و فایدہ اش اتم تا بقاء زمان باقی و منشور سازد۔ **سوال**۔

قرآن مجید وکتب حدیث فریقین مملو ومشحون از ذم اتم ونہی اعم بر تقلید مجتہد و بر بطلان فتوے برائے وقیاس وہوے وہوس از غیر مطہرین ومعصومین ناطق صریح اند مع ذالک چگونہ تقلید وافتاء مجتہد برائے وقیاس جائز وجاری وصحیح باشد وعلاوہ بر آن بموت مجتہد تقلیدش فوت وقولش غیر معمول میشود۔ باید بفور رجوع بتقلید حی اعلم کرد ثبوت وجواز این از کجا میتوانند شد۔ واما از جملہ آیات کہ متضمن ذم اتم چوں آیہ۔ انا وجدنا اٰبائنا علٰے امۃ وانا علٰے اٰثارھم مقتدون ط وآیہ واذا قیل لھم تعالوا الٰی ما انزل اللہ والی الرسول قالوا حسبنا ما وجدنا علیہ اٰبائنا الخ وہمیں جواب الحین اہل تقلید جانبین مے گویند کہ ہزار سال زیادہ منصرم بر تقلید شدہ چگونہ ما ترک تقلید اسلاف علماء و آباء واقوام بکنیم۔ بس است بما ہمیں قدر۔ وآیہ اتخذوا احبارھم ورھبانھم ارباباً من دون اللہ ط ہمیں طور الحین اصحاب اجتہاد را ارباب ومالک ومربی خود گرفتند وفتاوے آرائی ایشان را عمل مے نمایند۔ ہر چند صریح مخالف ومنافی کتاب خدا واحادیث رسول اللہ وائمہ ہدی مے باشند ومنجملہ احادیث متفق اہل صحاح جانبین چون قال رسول اللہ ص تعمل ھذہ الامۃ برھۃ بالرای فاذا عملوا فقد ضلوا واضلوا + این خبر مطابق مخبر بہ از مخبر صادق ص واقع است چہ عمل این امت ہم بقیاس وبرائے از زمان طویلے ومدت مدیدے

جاری مے باشد۔ پس بہ سبب آں اصحاب رائے لبناء جہالت و نہائت ضلالت خود

خلق را گمراہ از دین مے سازند و حدیث علیؑ اول من قاس

امر الدین برایہ ابلیس الی قولہ فمن قاس امر الدین برایہ قرنہ

اللہ تعالیٰ بابلیس لانہ اتبعہ بالقیاس رواہما الدیلمی فی الفردوس

ایضاً چونکہ ابلیس قیاس کرد بانکہ من آفریدہ شدہ از نار عالی و آدم آفریدہ

شدہ از گل دانی میباشد چگونہ عالی بدانی سجدہ نماید حضرت علیؑ فرمودہ کہ

ابلیس لعین باین جہت ملعون ابد گردید و قیاس اول آن لعین است

پس ہر کہ در امر دین قیاس کند و فتاوے برائے دہد او قرین و ثانی

ابلیس ملعون مے باشد بجہت متابعت او در قیاس ایضاً از

حضرت علیؑ مروی است من نصب نفسہ للقیاس لم یزل دھرہ

فی التباس ومن دان لہ بالرای لم یزل دھرہ فی ارتماس

ایضاً بطریق امامیہ خاصہ است قالوا علیھم السلام من افتی

الناس برایہ فقد دان اللہ بما لا یعلم ومن دان اللہ بما لا یعلم

فقد ضادہ حیث احل وحرم فیما لا یعلم ایضاً جمعے گفتند

والی حین ہم مے گویند۔ لا شئی لانما ادرکتہ عقولنا وادرکتہ

البابنا وائمہ ہدے در جواب شان فرمودند ولو کان اللہ رضی

عنھم ارتیادھم واجتھادھم فی ذلک لم یبعث اللہ

الیھم رسولا فاصلا لما بینھم ولا زاجرا عن وصفھم

قال الصادقؑ اتقوا اللہ ولا تاتوا الروساء الخ۔ چونکہ

سرکار عالی بحمد اللہ ایں وقت شریعتمدار و حجۃ الاسلام
در ہند و سند باعتراف موالف و مخالف اند پس طے این مرحل
وحل این معضل و مشکل خاص منحصر بر ذات عالے است
امید آنست کہ بوجہ احسن و اسہل تحریر فرمایند فقط
بینوا توجروا **جواب** بعون اللہ الوہاب بعد
یک مقدمہ بعقل و نقل بطور ایجاز و اختصار مے باشد امّا مقدمہ
بظاہر متنازع فیہ تقلید و اجتہاد و اختیار مے باشد امّا الاوّل
یعنے تقلید در علم اشتقاق مصدر تفعیل از قلادہ و در لغت تعلیق
القلادۃ فی العنق باشد یعنے آویختن گردن بند چوں حلقہ
در گردن حیوان تا بان بستہ از جائے خود حرکت نہ کند چونکہ امی عامی
حلقہ تقلید در گردن خود میاندازد لہذا اخلاف و حرکت منافی از حلقہ
تقلیدے تواند کرد امّا در عرف اشہر تعریفش التقلید ھو الاخذ
بقول الغیر و بقول المفتی فی امور الدین من غیر دلیل
باشد چہ امی عامی بہ بے سوادی و نادانی لاچار است لہذا احکام
شرعیہ فرعیہ دین خود را از مجتہدے یعنی بلا استدلال دریافتہ و پرسیدہ
عمل بآں مے کند و آں عین حکم اللہ میپندارد و ایں را تقلید نامیدند
و ایں عام مے باشد پس گویا اصل این دریافتن و پرسیدن و
شنیدن باشد چنانچہ نتیجہ ایں در آخر مبحث بغایت وضاحت و
نہایت حسن اختصار خواہد رسید و امّا الثانی یعنے اجتہاد در اشتقاق مصدر

افتعال از جهد یجهد جہداً و در لغت بمعنے جد وکد و مشقت در تحصیل
امرے باشد اما در عرف در تحدید آں وجوہ گفتہ اند نزد جمعے
الاجتہاد ھو ملکۃ او حالۃ او قوۃ یتمکن و یقتدر
بھا علی استنباط الحکم الظنی الشرعی الفرعی من الاصل
فعلاً او قوۃ باشد نزد جمعے دیگر الاجتہاد ھو استفراغ
الفقیہ الوسع فی تحصیل الظن بالحکم الشرعی عن الماخذ
والدلیل لا بالتقلید نزد بعضے الاجتہاد ھو الاستنباط
واستخراج الاحکام الشرعیۃ الفرعیہ عن الادلۃ المقررۃ
والماخذیات المعینۃ من الکتاب والسنۃ ومن برائۃ
الاصل والاستصحاب وقیل الاجماع ووجوہ اخر اندو
اما حصل ہمہ قریب بہم مے باشد پس بنا برایں مجتہد ہم وصفے شخصے
عبارت است از آنکس کہ بمدارستہ تحصیل علوم دینیہ وتکمیل معارف
یقینیہ وتحقیق ماخذ اصلیہ وتدقیق مواقف شرعیہ نمودہ باں شخص رسوخ
کلی وحذاقہ ومہارت واقعی حاصل شدہ قوت یا ملکہ یا حالتی در آں شخص
ناشی مے شود کہ باں متمکن ومقتدر مے باشد بالفعل یا بالقوہ بر استنباط
واستخراج احکام شرعیہ از ماخذیات مقررہ عینیہ بالدلائل و بر تخریج
وتعدیل والطال وترجیح وبر تقویت وتنزیل اما ثالث یعنے
افتاء در اشتقاق باب افعال از افتے یفتے افتاء بمعنے فرمان
وبیان حکم واظہار امرے واجراے آں باشد واما فتوے

بفتح فاء اسم مے باشد کما قال الطریحی الفتوے بالواو وفتح الفاء ما افتی بہ الفقیہ وافتانی فی المسئلہ بین حکمہا والجمع الفتاوے بکسر الواو ویجوز الفتح للتخفیف اما در عرف عبارت است از اجراء حکم مسئلہ شرعیہ وبیان آنچہ استنباط واخذ آن از ماخذ ودلیل کردہ آیا اخذ آن مشروط ومخصوص از کتاب اللہ وسنت رسول اللہ واخبار ائمہ ہدے وصحابہ است یا از ہواء وہوس ورائے وقیاس اول مذہب اکثر صحابہ وتابعین وامامیہ غیر ابن جنید چہ او حجیۃ غیر منصوص العلۃ قیاس را قایل شدہ وجمہور اہل ظاہر و اہل حدیث ثانی مذہب اکثر فرق اہل سنت است اما امامیہ مجمع علیہ ایشاں بر تحریم وبطلان رائے وقیاس مے باشد واصولیین ایشاں بآں تصریح کردہ اند چنانچہ در فصول الاصول وغیر آں مے فرمائند اما الفتوے بالرائے والقیاس ذلک عبارۃ عن القول بالھوے والتشہی عن القیاس والاستحسان فھو باطل عند الاصولیین اجمع واما الاخذ بالاجماع و بالکتاب والسنۃ او ما یرجع الیھا فھو مرغوب و مطلوب بلا نزاع فلا خلاف فیہ فلا یسمے ذلک قولا بالرائے انتہے اما علمیکہ تعلق بآں فتوے دارد او علم فقہ مے باشد وفقہ در لغت بمعنے فہم ودر اشتقاق از فقہ یفقہ فقہاً فہمیدن شئے باشد ودر شرح الفقہ ھو العلم

بالاحکام الشرعیۃ الفرعیۃ عن ادلتہا التفصیلیۃ یعنی علم
فقہ عبارت است از علم باحکام شرعیہ فرعیہ از ادلہ تفصیلیہ و علماء
اقوال دارند یقول الفقہ ہو العلم بالشیئ والفہم لہ
والفطنۃ وفقیہ کعلم فہم وملع سبق غیرہ بالفہم
وکرم منہ صار الفقہ لہ سجیہ وفی العرف الوقوف
علی المعنی الخفی یتعلق بہ الحکم والیہ یشیر قولہم
ہو التوصل الی علم غائب بعلم شاہد اعنی انہ تعقل و
عثور یعقب الاحساس والشعور فنقل اصطلاحا
الی ما یختص بالاحکام الشرعیۃ الفرعیۃ عن ادلتہا
التفصیلیہ وقیل الفقہ عبارۃ عن العلم بالاحکام
الشرعیۃ المکتسب من الادلۃ التفصیلیہ لتلک الاحکام
وقیل الفقہ ہو علم المشروع واتقانہ بمعرفۃ النصوص
بمعانیہا والعمل بہ ولیعبر عنہ بانہ معرفۃ الفروع الشرعیۃ
استدلالا والعمل بہا رازی وجوہ اخر نقل کردہ مع التشریح
گنجائش ذکر آنہا اینجا نے آید اما ادلہ بر بطلان رائے وقیاس
از عقل ونقل از علم اصول فقہ بالتفصیل دریافت میتوان شد اما جواب
سوال مذکور اجمالا واختصارا در اینجا بعقل ونقل است اما
عقلی پس بدانکہ در غیاب نبی و امام علیہما السلام کل مکلفین منحصر در
دو قسم اند عالم یا جاہل اما اول یعنی عالم بوجود کمال عقل وفہم

وسلیقہ سلیمہ دارد کہ مستقیمہ عقل مقتضی است کہ کل اصول دین خود را کہ امور اعتقادی اند بدلایل عقلیہ در عقلے ونقلیہ را از سمعے واحکام فروع دین خود را از ادلہ مقررہ شرعیہ وہر مسئلہ فرعیہ را از ماخذیات وادلہ شرعیہ ثابت بالتفصیل بکمال جد وکد واجتہاد بحسب قابلیت واستعداد خود بگیرد چہ تکلیف تابع بحال قابلیت ومنوط باستعداد مکلف عقلاً وشرعاً واجب عینی مے باشد پس قول در دریافت ضروریہ مسائل اصول دین بدلیل اجمالی کافی شمردن بعالم غلط بل باطل محض مے باشد وادلہ سمعیہ افلا تعقلون و افلا تبصرون و تنظرون و تعلمون و افلا یتدبرون و فاعتبروا یا اولی الابصار و یا اولی الالباب ہر چند عام اند ولیکن فرد کامل کہ قوت تعقل وفہم دارد کہ مخاطب باین خصوصاً مے باشد تنبیہ تحصیل مسائل اعتقادیہ واحکام شرعیہ بالتفصیل معاً در اینجا بر مجتہد بوجوب عینی ثابت شد بلے تحصیل معارف یقینی وموافقت اعتقادے مقدم بر تحصیل احکام فرعی مے باشد زیرا کہ امور اعتقادی اصولے اند واصول اول واقدم از فروع است وصحت این بر صحت وثبوت اصول مے باشد تدبر تبصر اما ثانی یعنے جاہل پس یا قابل تحصیل امور دین اصلاً نمے باشد یا بالجملہ قابل ولو بالاصغاء والاستماع مے باشد اول چوں صغار وکبار فانی ومجنون مطبق غیر مکلف تا کمال مے باشد عقلاً وشرعاً۔ زیرا کہ عقل ندارند وعقل دارد کہ از شرائط

صحت تکلیف است واذا فقد الشرط فقد المشروط اما
ثانی پس این ہم دو درجہ دارد احدہما بالجملہ لیاقت و قابلیت
فہم و علم و عقل دارند نہ بدرجۂ کمال کہ در مجتہد مے باشد ثانیہما
بالکل اُمّی عامی محض و مطلق مے باشد چہ زن چہ مرد چہ خنثے باشد اما
اول و مکلف بتحصیل اجتہاد در اصول و فروع است مع التمکن و الا
تقلید در فروع نماید و در اصول چارہ از دلیل ندارد و لو اجمالاً چنانچہ
سرور انبیاء بدلیل اجمالی بدوے اعرابی و عجوزۂ بدویہ را تحسین و تسلیم
نمودہ فرمودند بصحابہ علیکم بالعجوزہ - اما ثانی پس بر او تقلید
مطلقاً در فروع واجب مے باشد و اما در امور اعتقادی اگر دلیل
آوردہ نتواند پس نزد احقر اورا بایدا علام و تعلیم بدلیل کردہ شود چون
ہر کہ آسمان را بے آویختہ و بے ستونہا باین بزرگی بالائے سرہائے ما
برپائے و قائم کردہ او خالق است پس از سنجیدن این دلیل اگر آنرا
دلیل عقیدہ خود گرداند کافی خواہد بود۔ **تنبیہ** ہرگاہ این مقرر
شد پس بدانید و فرقہ آخر تقلید واجب است یعنے پرسیدہ و فہمیدہ
از مجتہد ایمن حی عادل مسلم عمل باحکام عیناً نماید۔ بلی عمل باحتیاط بغیر
تقلید ہم جایز است اگر موارد احتیاطات بداند و الا تقلید باید کرد
و ہمین صحیح و انسب بحال و موجب زوال عسر و حرج خلایق بعقل و
نقل است اما عقل از انجا بدو وجہ است اول اکثر مکلفین
در عصر قدیما و حدیثا امی و عامی بے سواد بودند و مے باشند و

وکانه این حالت معلوم بل علی السنة الجمهور مشهور وکماهو فی الکتب مسطور و برضاء عقل سلیم
و طبع مستقیم شہود است ہم تکلیف آلٰہیہ ہم باعمال و افعال و اقوال بایشان تا قیمة
عصر بعصر شامل و عائد و ثابت مے باشد و پیغمبر و خلفاء حقه او از معصومین
مفقود اند و قرآن و احادیث عربی از اصحاب معاجز بطور اعجاز اند
و از فہم معانی الفاظ آنہا عاجز اند مع ذلک آیات متشابہات
و محکمات و ناسخ و منسوخات و مبہم و مجمل و خاص و عام
و مقید و مطلق و غیر ذلک در قرآن و حدیث داخل و موجود اند
و امی و عامی در کرد فہم معانی ظواہر الفاظ و چنین رموز از آنہا کردہ نمیتواند
چنانچہ مؤیدش مرویہ ائمہ است لا یصیر المرء فقیہا حتی یفہم
معاریض کلامنا لہذا تقلید بر ہر فردے از ایشان واجب عیناً
مے باشد بلے مراد از وجوب تقلید بر عامی رجوع الی المجتہد الحی
العالم العادل المسلم علیہ واجب است تا از مسائل احکام
دین دریافتہ پرسیدہ بعمل آرد و الا ترک و بطلان تکالیف تعالے
یا تکلیف ما لا یطاق بر عامی لازم مے آید و بہ بطلان این ہر دو تقلید
بمعنے مزبور بر عامی عیناً ثابت و واجب مے باشد و گذارہ عوام دنیا
از بدایت الی نہایت دنیا در فقدان معصومین انبیاء و خلفاء ایشان
بتقلید بودند و مے باشد چہ کانہ معلوم داشت کہ مکلفین کلا مجتہد نبودند
و نمے شوند پس بغیر این عوام دنیا چارہ ندارند و باین معنے نزاعی
و اشکالی عاید نمے شود۔ ثانی مجتہد نافذ القول والحکم قبل مسلمیته

او باجتہاد مشروط ببلوغ وکمال عقل وفہم ورشد وبعد آں مشروط بصحت عقیدہ والعمل وبعد ازاں ذی دیانت وامانت بکمال درجہ وبعدالت متصف ومشہور باشد نہ طالب دنیا وفاسق ومرتشی و منزہ ومبرا از قبایح واز فتوے برائے وقیاس واز افتا مخالف براہینات ومتفقات علماء ومشہورات فی الدین باید باشد تا از خلل و ملل وتخریب وتحریف وتبدیل دین واز اضلال تبعہ از عوام مومنیں محروس ومحفوظ ہانند پس ہر مجتہد کہ متصف باوصاف حمیدہ ومنزہ از احوال وافعال مذمومہ بالا واز انچہ بالتفصیل در علم اصول فقہ مشروط بآں گردیدہ باشد او واجب الاتباع در اخذ احکام دین باشد ولو لا فلا۔ اگرچہ بلا فاصلہ از اولاد فاطمہ باشد مثلاً او واجب الطرد والترک والتبعد است ہرچند اعلم علماء عصر باشد وبس است تمثیلاً بتو جعفر ثانی کہ بسوء افعال واعمال مشہور در موالف ومخالف

بکذاب گردیدہ اعاذنا اللہ للمؤمنین جمیعا من سوء الاعمال

وحرص الدنیا ومن النفس الامارۃ بالسوء **سوال** بعوام کالانعام چگونہ اجتہاد وصحت عقاید واعمال وعدالت وامانت و دیانت وبرائت وتنزہ او از قبایح ثابت وواضح شود تا واجب الاتباع در فتوے ومرجع در اخذ احکام دین ودر اقتدا وامامت جماعت مومنیں گردد چہ عوام چوں حشرات الارض اند لیاقت ادراک ندارند **جواب** بچند وجہ صحت عقیدہ ودیانت وعدالت

واجتهاد مجتهد ثابت مے شود **احدها** بشهادت عدول اهل خبره
بلا اختلاف **ثانیها** بمعاشرت نقاد اهل خبره **ثالثها** بامتحان و ابتلاء
رابعها باجازه حاکم مسلم الشریعت تقریراً و تحریراً **خامسها** بنص
عام ائمه اطهار و در رجوع بسوئے مجتهدین اعصار واجب الاتباع
مے گروند و این در ادله سمعیه مے آید **بلے** اگر شخصے در درجه اجتهاد
در واقع باشد و او را اجازه از مسلم الاجتهاد حاصل نشده باشد **آیا**
او تقلید غیر کند **یا** رفتار باجتهاد خود نماید بقولے او رفتار باجتهاد
خود نماید اگر خلاف مجمعات و متفقات و مشهورات و قرآن و حدیث
و برهان نباشد نه چون مهدی کذاب ضلال کشمیری و حق آنست که
بغیر تصدیق اهل خبره اشکال دارد **تبصره** بدانکه افتاء بالاجتهاد
و امامت جماعت و تقسیم اموال شرعیه از جمله مناصب ریاست عامه
خلافت و امامت اصلیه است **و امامة اصلیه** نزد امامیه
عهد الله و منصب الله تعالے بشخص بشرے بطور نیابت و خلافت الهی
در کافه امور دین و دنیائے اهل زمین است پس نزد ایشان وجوباً
باید که آن امام اعلم و معصوم و منصوص و منصوب من الله والرسول صلعم
بملی قولے یا فعلے عیناً باشد تا خلاف و نزاع و جبل و خلل و زلل ناشی نشود و
نص و عصمت و اعلمیت شرط صحت و ثبوت خلافت مذهب امامیه
هست و آن کانه معلوم است کقوله صلعم علی ولی کل مؤمن من
بعدی اے ولی عهدی من ابتدائی و یا علی انت خلیفتی فی

امتی من بعدی ولقوله تعالی مخاطبا لداود انا جعلناك خلیفة
فی الارض ولقوله تعالی فی آدم انی جاعل فی الارض خلیفة
ولقوله تعالی مخاطبا لابراهیم انی جاعلك للناس اماما
قال ومن ذریتی قال لاینال عهدی الظالمین - پس بلفظ انا
وبلفظ جاعلك قطعاً ثابت شد که بانی خلافت وامامت مطلقه
مخصوص خداست نه خلق وبلفظ اماما ثابت شد خلیفه الٰهی
واجب الاقتدا عموما است ابراهیم قبل ازین نبی بالاتفاق بود
وبلفظ عهدی باضافت بسوی یا متکلم ثابت شد که امامت
عهد خاص خداست وبلفظ لاینال عهدی الظلمین ثابت شد که بغیر
معصوم وردت العمر اصلا احدی قابل منصب خلافت وامامت خدا
نیست تنبیه هرگاه این واضح شد پس بدانکه منصب اجتهاد
وامامت جماعت وغیر ذلک از لوازم وتوابع خلافت اصلیه ائمه
است پس براین منصب اجتهاد هم احدی مقرر نمی شود ولو بکمال
دیانت وکمال علم وعدالت باشد مگر خاص بنص وآن درانیجا اجازه
مجتهد مسلم الثبوت می باشد خلفا عن سلف من زماننا الی
شیخ ابی جعفر طوسی واو را از شیخ مفید وشیخ مفید را از حضرت
مهدی آخر الزمان واز ابن بابویه واو را از پدر خود واز مشایخ قم
وایشانرا از حضرت حجة واز حضرت عسکریین علیهم السلام اجازه افتاء
ونقل حدیث حاصل شده ولهذا هر مجتهد ذی اجازه فی الاصالت بالوسائط

منصوص و مجاز از ائمہ اطہار باشد و بلا اجازت اشکال وارد و
اگر بخواہی پس پارہ را از مجلد اجازات العلماء بحار الانوار دریاب و
امّا ادلہ سمعیہ در جواز عمل عامی باخذ احکام از احیا علماء راسخین۔
ربانیین قوانین اعصار و امصار تا قیام روز شمار منجملہ آن قرآن و حدیث
مے باشد امّا قرآن پس از ان آیہ اولی فاسئلوا اهل
الذکر ان کنتم لا تعلمون باشد و در اینجا چند چیز ثابت شدند
اول خطاب فاسئلوا بصیغہ امر است و در اصول فقہ مقرر
شدہ کہ اکثر خطابات صیغہائے امر متضمن فرض و واجب میباشد
پس خطاب فاسئلوا پرسیدن و دریافتن و سوال کردن
از احکام دین عموماً واجب مے باشد بہمہ اہل عصر الی القیمۃ ثانی
مخاطب فاسئلوا خاص عوام مکلفین بحیثیت نادانی الی القیمۃ
مے باشند لقولہ تعالی ان کنتم لا تعلمون و علماء از
لا تعلمون خارج شدند ثالث مسئول عنہم خاص احیاء اہل
ذکر مراد مے باشند پس تقلید میت باطل باشد رابع ذکر بنص
ارسلنا الیکم ذکرا رسولا و باحادیث و باجماع مسلمانان نام
قرآن مے باشد پس مراد از اہل قرآن علماء قرآن در اسلام اند
و عالم بالقرآن و اہل قرآن در حقیقت اطلاق نمے شود مگر بر آنانکہ
راسخ و ماہر و حاذق و متبحر در علوم قرآن و انواع آیات قرآنی از
محکم و متشابہ و منسوخ و ناسخ و عام و خاص و مبہم و مجمل و مفصل و تنزیل

۵۱ پہ میت قابل جواب و سوال نمیباشد۔

وتفسیر وتاویل وترتیل وبمعانی الفاظ او وغیر ذلک بالتفصیل بالفعل

والقوه باشند و آنکس که ترجمه بعض ظاهر الفاظ او فهمیده او عالم واز

اہل ذکر نباشد پس اہل قرآن وعالم بآن دو درجه اند درجه

سومی ندارند بلی اہل سواد یکه بدرجه وبجد مزبور لیاقت علمی ندارند ہم

آنہا مقلد اند نه مجتہد ۔ ۱ اولہما علماء اہل بیت نبوة وعصمت

که آنہا علم قطعی قرآن تفسیراً وتاویلاً وتنزیلاً وترتیلاً کلاً وجزءً دارند و

این مجمع علیه امت است احدی را مجال خلاف وانکار در آن

نیست زیراکه نصوص متواتره صریحه ومسائید هر فرقه اہل قبله

در بودن کل علوم قرآن بالتفصیل بطور قطعی ویقینی نزد ایشان

علیہم السلام درج وثابت اند وخود ہم ایشان در مشاہد بر بالائے

منابر بکرات ومرات بندای بلند فرموده نحن الراسخون فی العلم

فرمودند چه قرآن لفظاً ومعنےً تفسیراً وتاویلاً وتنزیلاً وترسیلاً منسوخاً

وناسخاً محکماً ومتشابهاً وغیر اینها در خانه ایشان نازل شد وکل

علوم آن لفظ بلفظ بلا واسطه از صاحب وحی خاص بایشان رسیده

لہذا ائمه اہل البیت قرین قرآن وثانی آن در حدیث ثقلین

گردیده اند پس اول اہل ذکر بالاتفاق اہل بیت نبوة واجب الرجوع الیہم

الاتباع در کل صحابه وامت تاقیمت در جمیع احوال می باشد ثانیتہما

بعد ایشان علماء وآنہا بر دو مرتبه اند ۱ اولہما بعض علماء صحابه سعد واسنہا

چون ابن عباس و ابن مسعود اہل قرآن ومفسران واجب الاتباع

ایضاً اندو آنچہ از علوم قرآن بایشان از صاحب وحی رسیدہ و خود
استنباط کردہ بعضے قطعی و بعضے ظنی مے باشد ثانیہما علماء
امت از تابعین وغیرہم الیٰ حین نزد ایشاں علم ظنی اگر ماخوذ از قرآن
و از احاد حدیث مے باشد اما در تابعین رائے و قیاس ہم ناشی
گردیدہ محل اطمینان نمے تواں شد چہ مغشوش و مخلوط کردند حق را
با باطل اما نزد علماء امامیہ آنچہ از ائمہ اطہار علوم قرآن بعلماء
ملت رسیدہ اوہم ظنی است تنبیہ ہرگاہ ایں مقرر شد پس بموجب
ایں آیت اجتہاد و تقلید باوضح عبارۃ واضح شد یعنے تقلید عبارۃ
از عمل کردن بر رسیدہ و مسئلت از مجتہد حی عادل بر نہج مزبور ثابت
شد زیرا کہ سوال و دریافت علم از عالم میت نمے شود۔ پس
تقلید عالم حی عادل امین بحمد اللہ از قرآن ثابت شد بر تبصر
اگر گفتہ شود عالم حی سلمنا لیکن عدالت او ازیں آیت کجا
ثابت شد جوابش بدو وجہ اول بآیۃ لاینال عہدی الظّٰلمین
چہ در امامت اصلی باین آیت عصمۃ و در امامت فرعی عدالت ثابت
مے باشد ثانی چونکہ در قرآن ذکر اوامر و نواہی و کبائر و ثواب
عدول اطیاب و عقاب و عذاب فساق و فجار و ضلال ذوی
الاذناب بالتفصیل ثبت است پس آنکس کہ از اہل قرآن و عالم
بکلیات و جزئیات آن بالتفصیل باشد مقتضے است کہ اہل قرآن
منزہ و مجتنب از جمیع مناہی و عامل و فاعل باوامر و احکام و محاسن آن

مهما امکن مے باشد زیرا کہ لفظ اہل از زبان عالم الغیوب والقلوب
اطلاق براو شدہ پس ہر کہ باین صفت باشد او عادل خواہ بود یا در مجتہد اعتبار
اعلمیت بالاضافت الی الغیر مراد ہست یا نہ اول مشہور و
لیکن ثبوت آن بالجملہ مشکل است آیتہ ثانیہ ولو ردوہ
الی الرسول والی اولی الامر منہم لعلمہ الذین یستنبطونہ منہم است
وانیجا چند چیز ثابت شد اوّل رد بمعنے رجوع وارسال شئے بسوئے کسے
چنانچہ در مصباح منیر رددت الیہ جوابہ ای رجعت الیہ وارسلتہ است
ثانی اولو الامر و اشتقاق از امرہ و امارۃ بکسر ہمزہ بمعنے ولائیت فہو امیر
وجمع او امراء باشد و در لغت صاحب الحکم والریاستہ باشد نزد متکلمین خلافت
و امارۃ بکسر اول ولائیت و ریاست عامہ الٰہی علے جہت القول والنص برائے
بشری بلا واسطہ احدے چوں نبی یا بواسطہ نبی بجائے نبی در کافہ امور دینی و
دنیائی بشر مے باشد و مجتہد اولو الامر یعنے صاحب الامر بمعنے پادشاہ صاحب
الحکم میباشد زیرا کہ رئیس دین و دنیا بجائے امام صاحب الحکم بر ریاست
است ثالث استنباط استفعال در اشتقاق از نبط بنوطاً جوشیدن آب از
چشمہ ذکرہ الجوہری و استنباط استخراج شئے بجد وجہد باشد چنانچہ در مصباح
و مجمع البحرین است الاستنباط ھو الاستخراج بالاجتہاد و در عرف
عبارت است از استخراج مجتہد احکام الٰہی را از کتاب اللہ و سنت نبی
اللہ صلعم **تلنبیہ** ہرگاہ این واضح شد پس تقلید مقلد و اجتہاد مجتہد باستنباط علوم چنان
آشکار گردید کہ احدے را مجال انکار نخواہد بود زیرا کہ ترغیب نمودن مکلفین را کہ قوۃ علم بجد استنباط

واستخراج از کتاب اللہ وسنت رسول اللہ ندارند پس ایشان در کل احکام
وامور مجہول وغیر معلوم خود رجوع بسوئے امیر خود نمایند و او مجتہد ذوالاستنباط
والملکۃ الملکیۃ از نوع ایشان مے باشد تا او استنباط واستخراج از ادلہ و
ماخذیات کردہ حکم اللہ ومراد خدا بایشان بگوید وایشان بآن عمل
نمایند **تبصرہ** این آیت خاص در عمل تقلید واجتہاد مے باشد
چہ اہل رد ورجوع سائلین مقلدین اند و اولوالامر مستنبطین احیا مجتہدین
اند ومجتہد را علم ظنی باستنباط حاصل مے شود صائب وگاہ خاطی در بعض
مے باشد پس بجہۃ عدم عصمت مصیب از خطا سہو وخلل وزلل واقع میتواں شد لہذا
ائمہ معصومین در این داخل وشامل نمیباشند. ونیز برائے اینکہ علوم ایشان
قطعی از صاحب وحی اللہ محمد بن عبد اللہ صلوٰۃ اللہ علیہم بلا توسط غیر و
کل وجزء بآنہا حاصل است احتیاج باستنباط جدید نیست **ولوسلمنا** کہ
گاہ گاہ ایشان علیہم السلام ہم استنباط مے کردند ہر چند امر مستنبط در ظنی معدود
بشود ولیکن بہ ثبوت برہان عصمت در ایشان خلل وزلل وخطا در آں اصلاً
وابداً متطرق ومتخیل نمے باشد ثم اللہ اعلم آیۃ **ثالثہ** در سورہ توبہ
وما کان المومنون لینفروا کافۃ فلولا نفر من کل فرقۃ منہم طائفۃ
لیتفقہوا فی الدین ولینذروا قومہم اذا رجعوا الیہم لعلہم یحذرون
یعنی نیست مومنین را کہ بروند ہمہ پس چرا نروند از ہر گروہ ایشان جماعتے تا
تحصیل علم فقہ ودانش در دین نمایند وبترسانند قوم خود را وقت رجوع
اینہا بسوئے ایشان تا شاید ایشان بترسند از عذاب خدا پس در اینجا

هم چند چیز ثابت شد یکی آنکه تحصیل و تفقه فی الدین بدرست واجب کفائی است نه واجب عینی بر هر مکلف پس عامی البته معذور خواهد بود دوم تنذیر قوم امی و عامی بعد از مراجعت نمائید پس تنذیر بر محصلان علوم واجب عینا مے باشد سوم تنذیر بذکر امر و نهی و ابلاغ احکام الله عموماً و اوامر و نواهی تعالے مے باشد و آں تعلق باستنباط و افساد ارد چه او بلاذکر د لانقل دلیل و ماخذ مے گوید و بغیر آں منذر چاره ندارد پس اجتهاد منذر ثابت شد چه تا وقتے که راسخ فے العلم نباشد ادا اوامر و نواهی و استنباط و نقل کرده نمے تواند هم اعتبار ندارد چهارم تعلیم بحذرون دلیل بر تقلید قوم دارد زیرا که ایشاں اصغا و استماع اوامر و نواهی تعالے بلا دلیل ولا ماخذ مے نمائند خوف و ترس بایشان حاصل گردیده بر قول مسموع از منذر بدون دلیل و برهان عمل مے نمائند و قابلیت دریافت ماخذ ندارند پس مقلد مے باشند تقلید ثابت شد و آیات بسیار در تقلید و اجتهاد وارد اند این وریقه گنجایش بسط آنها ندارد و اما ادله سمعیه احادیث منجمله آن متفق علیه فریقین است حدیث اول مرویه نبوی صلعم

وقتیکه معاذ جبل را قاضی یمن ساخت فقال له النبی صلعم بما تحکم یا سعد قال بما فی کتاب الله قال صلعم فاذا لم تجد فیما قال بما فی السنت قال صلعم فان لم تجد قال اجتهد برائی فقال صلعم الحمد الله الذی وفق رسول رسوله بما یحب الله و رسوله حاصل آنکه نبی فرمود

اے سعد بچه حکم میکنی در ایشاں عرض کرد بموجب کتاب خدا پیغمبر فرمود اگر

درآں نیافتی پس بچہ حکم مے کنی عرض کرد بحدیث رسول اللہ پیغمبرؐ فرمود اگر نیافتی پس بچہ حکم میکنی سعد گفت باجتہاد رائے خود حکم میکنم پس پیغمبر حمد کرد کہ توفیق داد مرسل پیغمبر را بآنچہ محبوب تعالےٰ و رسول او بود و دراین حدیث صریح اجتہاد برائے خود ثابت است و نبی ہم بر اجتہاد کردن اجازت فرمود

حدیث ثانی بطرق امامیہ از ائمہ اطہار است قالوا علینا القاء الاصول و علیکم بالتفریع یعنے ایشانؑ فرمودند کہ بر ما واجب است کہ بشما القا کنیم اصول مسائل و احکام الٰہی را و بر شما واجب است کہ تفریع مسائل و احکام آن اصول نمائید پس ازینجا بوضوح رسید کہ تفریع و استنباط احکام از اصول و ماخذات نمائند حدیث ثالث قال الباقرؑ اجلس فی مسجد المدینۃ وافت الناس فانی احبت ان یرے فی شیعتی مثلک یعنے اے ابان بن تغلب بنشین دائما در مسجد نبوی صلعم و فتوے دہ مردم را چہ من دوست دارم کہ معائنہ شود در شیعہ من مفتی مثل تو

حدیث رابع قالؑ انہاک خصلتین الی ان قال ان تفتی الناس بما لا تعلم نہی مے کنم ترا ازانکہ فتوی بمردم بدہی از غیر معلوم یعنے از غیر ماخذ کہ نمیدانی آنرا حدیث خامس قالؑ انہاک ان تفتی الناس برائیک نہی میکنم ترا از فتوے دادن برائے و قیاس خود حدیث سادس قال علیہ السلام من افتی الناس بغیر ھدیٰ من اللہ لعنتہ ملائکۃ الرحمۃ یعنے ہر کہ بغیر علم و ہدایت فتوے دہد مردم العنت میکنند بر او فرشتہائے رحمت

حدیث سابع قالؑ من افتی الناس وھو لا یعلم الناسخ من المنسوخ والمحکم

من المتشابهه فقد هلك یعنے ہر کہ فتوے دہد مرد مراد دانستہ اند
ناسخ را از منسوخ ومحکم را از متشابہ بتحقیق و در ہلاکت است یعنے در عذاب ابدی
میباشد اشکال این اخبار بر نص و اجازہ اند خاص در رجوع نمودن بعلماء اعصار
وصحابہ خود ایشان و مطلوب ما اذن واجازت ایشان ع در زمان
غیبت امام ع در جواز رجوع بسوئے مجتہد و تقلید ایشان است پس در
عمل کردن بتقلید مجتہد بدون نص عینی چگونہ مقلد بری الذمہ میتواند شد جواب
عقلی سابق بیان شد واما نقلی پس آیات مذکورہ عام اند الے
القیمۃ در جواز بل در وجوب رجوع الی العلماء الآیۃ واما براہین بر اجازہ
عامہ در رجوع الی العلماء در ایام غیبت نصوص صریحہ و اخبار کثیرہ وارد اند
وعلماء در ایام غیبت نائب عام ایشان ع میباشد حدیث اول
متفق علیہ امت است قال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علماء امتی کانبیاء
بنی اسرائیل و غرض از این بلاغ و تعلیم و بیان احکام از کتاب اللہ
وسنت رسول اللہ بامت وحفظ ایشان از ترک عمل و از جہل و زلل و خلل
میباشد و علماء بمنزلہ انبیاء مقرر گردیدند پس رجوع بسوئے ایشان در اخذ
احکام از ایشان بعوام واجب میباشد عیناً حدیث ثانی مرویہ ابن حنظلہ
است قال الصادق ع انظروا الی من کان منکم قد روی حدیثنا ونظر
الی حلالنا وحرامنا وعرف احکامنا فلترضوا بہ حکماً فانی قد جعلتہ
علیکم حاکماً فاذا حکم بحکمنا فلم یقبل منہ فانما بحکم اللہ استخف وعلینا رد
والراد علینا راد علی اللہ وہو علی حد الشرک باللہ در اینجا ہر فقیہ و

وبحد ثالث خود را فرموده که من او را حاکم بر شما مقرر کردم رد حکم او رد حکم ما و
رد ما رد بر خدا بحد شرک بالله می باشد حدیث ثالث مرویه ابی
خدیجه قال بعثنی ابو عبد الله علیه السلام الی اصحابنا فقال قل لهم ایاکم اذا
وقعت بینکم خصومة او تداری بینکم فی شیء من الاخذ والعطاء ان
تحاکموا الی احد من هؤلاء الفساق اجعلوا بینکم رجلا ممن عرف حلالنا
وحرامنا فانی قد جعلته قاضیا الخ درینجا نیز اجازه عام فرموده در رجوع
در مرافعه نمودن بسوی علماء فقهاء ملت خود و فرموده که من او را قاضی و حاکم بر شما
مقرر کردم حدیث رابع شیخنا الانصاری نقل کرده و مطلوب ازان
همینست قال علیه السلام واما من کان من الفقهاء صائنا لنفسه
حافظا لدینه مخالفا علی هواه مطیعا لامر مولاه فللعوام ان یقلدوه
وذلک لا یکون الا بعض فقهاء الشیعة لا جمیعهم واما من
رکب القبایح والفواحش مراکب فسقة فقهاء العامة فلا تقبلوا منهم
شیئا درینجا صریح نص کرده بر دو چیز احدهما هر فقیه امامیه عادل مخالف
نفس شهوانی باشد عوام تقلید او نمایند ثانیهما هر فقیهی که مرتکب قبایح و فواحش
طالب دنیا چون مرتکب فقهاء عامه باشد ازو هیچ امر قبول مکنید و در میل نمودن باو
واخذ احکام ازوی ذم فرموده و احادیث دیگر باذن عام در رجوع کردن
بکافه فقهاء ملت که ذو العدالت والدیانت والزهد در ایام غیبت باشد
وارد اند پس عمل بتقلید و برائت ذمه مقلد الی ظهور الحجة ع قطعا ثابت و واضح
شد بحمد الله اشکال آیات مزبوره ناهیه از تقلید منافی این آیات و اخبار

میباشد و در کلام خدا و معصوم منافاة نباید جواب منافاتی در بعض آیات و اخبار نمیباشد چه بعض آیات ناهیه عام در مشرکین تارکین نظر در دلایل در اصول دین و بعضی خاص خصوصاً اتخذوا احبارهم و رهبانهم اربابا من دون الله در اهل کتابین و مجوس نازل شده از علم اسباب النزول دریافت خواهد شد اشکال نمیباشد چه علماء شان باخذ رشوة و هدایا تحریف و تبدیل احکام الله مینمودند و بجهد و عناد عوام را از اسلام و از تدبر و تعقل و تامل در دلایل و از نظر معاجز نبی آخر و از رجوع و تصدیق بآنحضرت منع میکردند لهذا در رد و ذم ایشان نازل شد و این چنین آیات و اخبار در اجازهٔ عوام مومنین بتقلید و اخذ از قوانین ربانیین مجتهدین اند پس هر یکی بموردی وارد میباشد والله اعلم و له الحمد اولاً و آخراً والصلوة والسلام علی نبیه الآخر و آله الطاهر دائماً وقد فرغت من ترتیبه فی العشر الآخر من الصفر فی سنة ۱۳۱۳ ثالث عشر و ثلثمائة بعد الالف من هجرة النبویة علیه التحیة ‌تم

تمت